

Н. В. Букіна

м. Київ

**ФАТУМ ТА ПРОКЛЯТТЯ ЯК ЧИННИКИ ДЕСТРУКЦІЇ НАЦІЇ
В РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН»
(ГОТИЧНИЙ ТА ПОСТМОДЕРНИЙ АСПЕКТИ)**

Досліджуються особливості адаптації концептів «готики» в умовах постмодерну на прикладі роману В. Шкляра «Чорний Ворон».

Ключові слова: готика, жах, чужий, нація, прокляття, фатум.

Исследуются особенности адаптации концептов «готики» в условиях постмодерна на примере романа В. Шкляра «Черный Ворон».

Ключевые слова: готика, ужас, чужой, нация, проклятие, фатум.

The paper investigates peculiarities of gothic concepts adaptation under postmodern as illustrated by Black Raven novel by Vasyl Shklyar.

Key words: gothic horror, other, nation, fatum.

Маючи справу з темною стороною людського буття – смертю, злочиним, божевіллям, збоченням, маніакальним бажанням, надприродним та окультним, «готика» іноді стає ярликом *fin-de-siècle*, або апокаліптичною тенденцією, неминучою для кризи *fin-de-millennium* [10, с. 21]. Ця спорідненість робить феномен «готики» неловимим для науковців, адже сьогодні вона виконує неабияку роль не тільки в літературі, а і в інших сферах культури та буття. То ж проблеми, пов'язані з репрезентацією та визначенням її місця у сьогоденному культурному контексті, стають дедалі актуальнішими. Крім Балдік уважає, що «готика» передбачає одночасно страшне відчуття спадковості у часі та клаустрофобії у замкненому просторі, що, підсилюючи одне одного, створюють враження хворобливого спуску в дезінтеграцію [9, с. XIX]. Страх, тривоги, переживання особистості, що пригнічена соціальною системою, яка не відповідає її духовним потребам, не забезпечує для неї здорового розвитку, «мовою» «готики» відбиваються в літературі, позначаються в образах страшних, потворних, інфернальних Інших. Водночас, колективне підсвідоме несе свій тягар незагоєних травм та страхів.

«Готика» тягне крізь час кайдани сімейної, родової автократії та дисфункції, в ширшому значенні показуючи проблеми націй та рас. У культурах націй, що були під гнітом імперського, формується ракурс під впливом готичних знаків-символів, у якому нації бачаться відзначеними фатумом, під дією прокляття. Смерть та деструкція – знані відповідники, які прийнято асоціювати з «готикою», визначають фон багатьох таких творів, що відповідає постмодерному контексту. Втім, через полісемантизм цієї епохи, складність жанрових утворень обох явищ, характер їх взаємозв'язків та спадковості слабо прояснений та потребує ретельної уваги літературознавців.

Яскравим прикладом твору, який порушує всі вищезначені аспекти, є «Чорний Ворон» Василя Шкляра, адже, як висловився Михайло Наєнко у статті «Ще про «Чорного Ворона» і сіре вороння», його головний герой, «(як той Атлант – небо) тримає на собі великий огро́м художньо осмисленої української та світової історії...» [5, с. 55]. Вчений зазначає, що її суть – у посяганні на свободу людської особистості й у спротиві цьому посяганню [5, с. 55], а останнє також цілком відповідає філософським засадам як «готики», так постмодерну.

Мета статті – дослідити особливості засвоєння та функціонування згаданих «готичних» домінант у романі, з'ясувати їх роль у національному та глобальному літературному просторі в умовах постмодерну. Цінність «Чорного Ворона» як історичного роману, про яку ми вже говорили, окрім М. Наєнка, була вже відзначена багатьма літературознавцями (Л. Старовойт, О. Стадніченко, Б. Пастух та ін.). Водночас також в око відразу ж впадає «готичний» спосіб відтворення дійсності В. Шкляром, зокрема, чуттєва спорідненість із романами-сплавами «готики», та історії таких авторів як Дж. К. Оутс, С. Рушді, Т. Моррісон, зважаючи на їх постколонізаційний контекст. Слід сказати, що в «Чорному Вороні»: а) ореол освячених історичних подій мало вивчений істориками, таємничий і загадковий; б) минуле в романі овіяне смутком ностальгії за проявом національної героїки, обтяжене трагічним протистоянням з колишнім чужинцем-колонізатором, якому присвоюється статус концентрованого інфернального Зла; в) простір ігровий, оформлений у гротескно-пародійній манері; г) автор виявляє неабиякий інтерес до надприродного та фантастичного тощо. Холодний Яр у романі – місце великого подвигу й провалу українських патріотів – водночас уособлює замкнений хронотоп радянської в'язниці, а з історичної точки зору це ще й тривалий час заборонена під страхом смерті тема [6]. Уособлюючи за значенням дуальний психобіологічний концепт Своєї землі (згадаємо мега-проекції Дім – Батьківщина – Світ), що характерно для постмодерного відображення, він свідчить і про конотацію проклятого місця. В ці краї, як пригадує ворон – зооморфний двійник головного героя Чорного Ворона: «...лізуть і лізуть якісь заволоки, а люди тутешні змушені покидати свій край та йти до лісу, щоб боронити свій край» [7, с. 165].

За зауваженням Романа Ковалю, в ті часи декілька отаманів із «гордістю носили цей грізний повстанський псевдонім. Адже чорний ворон – це крук, великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від людських осель, переважно в лісі», з яких автор вибрав за прототип отамана – Івана Чорновуса [3]. Сам автор ще називає героя Залишенцем, визначаючи «залишенця» як того, хто залишився в лісі, пояснюючи: «Хлопці-залишенці zostалися в лісах, де уже вели війну заради ідеї» [8]. Окрім того, що герой врешті-решт залишився сам на сам із ворогами, це слово відбиває екзистенційну семантику, вказує на самотність та відчуженість.

У псевдонімі Чорний Ворон в романі синкретично відлунює і авторське бачення української історії на сучасному фоні, і колективне песимістичне посилення від дискримінованої нації; твір також має антиколоніальний

характер. Водночас образ ворона у віруваннях різних народів світу має схожу лиховісну семантику як птаха, в якому втілені сили зла, віщуна смерті [1], тож уже назва роману «Чорний Ворон» (або «Залишенець. Чорний Ворон») містить посилання як на роман жаху, так і на специфічний для нього мотив прокляття. Все, що відбувається у творі на українській території, ніби підпорядковане дії ірраціональних сил, фатуму, протидія якому з боку українських патріотів обмежена. Передчуття невідворотності провалу боротьби переслідує героїв-повстанців від початку, оформлюючись в лиховісні знаки, викликаючи в героїв страх та екзистенційні відчуття безвиході, чорну безнадію, які у творі максималізуються відповідно до впливів постмодерну. Страх і жаль – «дві нетребні штуки». Саме їх просить вийняти Чорний Ворон з його душі відьму – сліпу Євдосю [7, с. 10], вона також пророчить, що не буде пуття з їх вояцтва [7, с. 13]. Кожне зіткнення націонал-патріотів із ворожою силою – смерть та деструкція в атмосфері «жуткої веселости» та грайливості. Абсурдні ситуації, гіперболізація мерзотних схильностей окупантів, виставлення їх комічними та дефективними створіннями, вдавання до кітч є способом вивільнення від страху чужинської агресії. Зокрема, за Т. Гундоровою, кітч, надаючи «іншому» певної форми й образу, сприяє формуванню національної самосвідомості й антиколоніального та постколоніального спротиву [2, с. 21].

Підступні та хитрі загарбники виявляють надзвичайну жорстокість та мстивість, перед стратою катуючи полонених «лісовиків» у «мордовнях» [7, с. 17], розправляючись з їхніми родинами, розстрілюючи людей «за найменшу підозру в неблагоннадійності» [7, с. 70]. Для українців вони «антихристи» та «гаспиди» – уособлення демонічного. Їх безжальне поводження, залякування викликає у Ганнусі, вагітної дружини легендарного отамана Веремія, передчасні пологи. За багатьма повір'ями, пуповина визначає долю людини, а пуп, що пов'язаний з родовим місцем, вказує на походження людини, всесвіту, уособлює міфопоетичний символ центру світу [4, с. 350]; також він – рудимент лона, черева амбівалентної Матері-землі. «Недосвідчена пупорізка» Танасиха не прикопала, а пригребла пуповину народженої дитинки, «ще й в непевному місті» [7, с. 142], наврочивши «золотому» українському немовляті нещастя, важку долю у відриві від Батьківщини. Не навмисне, але через злу волю вона сприяє здійсненню прокляття, яке в конотації твору постає прокляттям нації, говорить про втрату нацією самоідентифікації. Чорний птах, що не забарився прилетіти, підсилюючи його своєю появою, віщує, що скоєне – погана прикмета. В таких умовах поняття добра – зла викривляються.

Захищаючись від лихої сили, отаман Чорний Ворон, як називає його сам Шкляр, є «білим лицарем». Він та українські патріоти з його загону позиціонують себе як чудовиська, що прагнуть помсти та більшовицької крові. Попри неабияку сміливість опорців, більшовицька експансія чим далі, тим більше набуває загрозливих масштабів, натомість надія на виправлення ситуації за відсутності допомоги з-за кордону, глобальних скоординованих бойових дій з кожним днем тоне, а ряди оборонців рідіють. Зневірени,

виснажені, багато повстанців ідуть на амністію, члени загону Чорного Ворона, так само прокляті, один за одним гинуть у боях. Що ж, тепер у кожного доброго господаря є про запас труна [7, с. 241]. Підбадьорки закордонних емісарів, прибулих з обіцянками про збори нової армії для всеукраїнського повстання, головний герой слушно відчуває як байкарство.

Сподівання на допомогу з-за кордону марні, і майбутня доля країни визначена навіть у гаслі-сигналі до початку повстання, про яке з таємничим виглядом повідомляє черговий посланець із-за Збруча: «В серпні над Україною кружлятимуть літаки, робитимуть мертві петлі, <...> Будьте уважні, запам'ятайте: літаки робитимуть мертві петлі» [7, с. 50]. «Цілковитий крах», – думає Чорний Ворон, побачивши на дипломатичній зустрічі з чекістами у бойовому листку заголовок про знищення котовцями залишків петлюрівської армії [7, с. 129], визначаючи в цьому роковий промисел ірраціонального, бо хтось ніби зумисне підготував катастрофу. Новину, від якої герою хочеться по-звіриному вити, підсилює моторошний та тужливий спів Ході, що нагадує траурну жалобу, реквієм по долі українського народу. Однак виявляється, що найстрашніша смертельна каверза ще попереду. Це підготовлена більшовиками операція «Заповіт», до якої потрапили славнозвісні отамани Загородній, Залізник, Гупало, Компанієць, Добровольський, Ткаченко, тож недарма Чорного Ворона непокоїли дурні передчуття [7, с. 206].

Хоча природа гніву надприродних сил щодо України не з'ясована, за текстом, значною мірою прокляття нації активізує неправильне розпорядження свободою волі, хибна розстановка моральних пріоритетів, адже український селянин виявляє пристосованість до імперського, влаштований позицією: «Хай і в неволі, зате з масною кісткою» [7, с. 69], адже свої, як-от Гамалій та Завірюха, виявляються найжахливішими зрадниками. Отже, підготовані «своїми» українцями сили Зла в романі святкують перемогу. Чорний птах, що з'являється упродовж твору, як тінь, підкреслюючи негаразди, помирає, засвідчуючи символічну загибель нації під колонізаторським гнітом. Обурений тоталітарною агресією, проявами в людині негативного, автор у постмодерній манері піддає деконструкції звичний фольклорний образ ворона, адже птах у романі не любить, коли пахне смаленим [7, с. 10]. Він за своє довге життя «не задер ні горобця, ні найдрібнішого мишеняти» [7, с. 164], на відміну від людей, які схильні вбивати одне одного і несуть зло. Тож і Світ, в якому свідомість людини вивернута та спотворена, задля оновлення зазнає руйнації.

Таким чином, образно-символічна система «готики» в романі сприяла глибшому розкриттю автором подій української історії. Її минуле під впливом імперського зумовило появу мотиву прокляття. В умовах постмодерну «готичні» відповідники набувають особливого пародійного звучання. Негативні концепти в сучасних реаліях зазнають ескалації, отже, руйнація людини стає співвідносною з деструкцією нації, людства взагалі, що дає привід замислитись над помилками історії та нагальними проблемами сучасності, над природою їх фатальної спадковості.

Бібліографічні посилання

1. Бедненко Г. Образ ворона у індоєвропейцев [Електронний ресурс] / [http : // pryahi.indeer.ru /mythology /animals /raven /html](http://pryahi.indeer.ru/mythology/animals/raven/html)
2. Гундорова Т. Гоголь та колоніальний кіт / Тамара Гундорова // Гоголезнавчі студії. Статті і дослідження. Вип.18. – 2009. – С. 17–40.
3. Коваль Р. Коли кулі співали / Р. Коваль. Чорний Ворон із-під Товмача / [http; ukrlife.org / main / evshan / kuli 16.html](http://ukrlife.org/main/evshan/kuli16.html)
4. Мифы народов мира / Энциклопедия [ред. С. Токарев] // 2 т. Советская энциклопедия. – М., 1992. – 719 с.
5. Наєнко М. Ще про «Чорного Ворона» і сіре вороння / Михайло Наєнко // Рідний край / Альманах Полтав. пед. ун-ту. Вип. 1(24), 2011. – С. 53–56.
6. Старовойт Л. Художнє відображення українського національно-визвольного руху у романі В. Шкляра «Чорний Ворон» / Л. В. Старовойт // Наук. вісник Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки». Вип. 6. – Миколаїв, 2010. – С. 91–96.
7. http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/19.htm
8. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон : роман / Василь Шкляр. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2011. – 384 с.
9. Шкляр В. Ми живемо в умовах окупації / В. Шкляр [Електронний ресурс] / інтерв'ю: Ірина Славінська. – Режим доступу: [http: life. pravda. com ua / interview/2009/12/23/36056](http://life.pravda.com.ua/interview/2009/12/23/36056) 9. The Oxford Book of Gothic Tales / by edited Chris Baldick. Oxford – New York : Oxford University Press, 2009. – 560 – p. 10. Spooner C. Contemporary Gothic / Spooner Catherine. London : Reaction books, 2006. – 175 p.

Надійшла до редколегії 25.04.2013 р.